

## اعتبار و اصول اخلاقی در دیدگاه علامه طباطبایی: پایه‌های تشخیص و تعیین ارزش‌ها

حسین فصیحی<sup>۱\*</sup>، سید احمد فاضلی<sup>۲</sup>

۱. دانشجوی دکتری فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، قم، ایران.

۲. دانشیار گروه فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، قم، ایران.

### چکیده

این مقاله به تحلیل ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، یکی از بزرگ‌ترین فلاسفه‌ی ایرانی در حوزه‌ی فلسفه‌ی اخلاق، پرداخته است. طباطبایی به اهمیت اعتبار بر پایه‌ی ارزش‌های اصلی، مانند حقیقت و عدالت تأکید می‌کند و معتقد است، اعتبار باید از این ارزش‌ها نشئت گیرد. او به تحلیل ادراکات اعتباری نیز توجه دارد و از اهمیت آن در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای انسانی خبر می‌دهد. مقاله به شیوه‌ی شکل‌گیری ادراکات اعتباری افراد پرداخته و اهمیت تأسیس این ادراکات را بر اساس استدلال‌های عقلی و تجربه‌های دینی و عرفانی، برجسته کرده است. ادراکات اعتباری به شکل‌گیری ارزش‌ها و اصول اخلاقی کمک می‌کنند و بر رفتار اخلاقی انسان‌ها، تأثیر مستقیم دارند؛ همچنین، طباطبایی با تأکید بر اهمیت اراده، ایمان و تقوا در تشکیل رفتار اخلاقی انسان، تشریح می‌کند که انسان برای تحقق اهداف خود، باید دانش و آگاهی داشته باشد و در صورت داشتن دانش دقیق، برای انجام‌دادن عملی تصمیم بگیرد. این اعتبارها و ادراکات اعتباری، نه تنها نقش مهمی در تعامل انسان با دنیای مادی دارند، بلکه به تشکیل معرفت اخلاقی او نیز کمک می‌کنند. در انتها، مقاله نشان داد، تحلیل ادراکات اعتباری و توجه به اصول و ارزش‌های اخلاقی می‌تواند به تدارک محیط‌های اخلاقی مناسبی که برای تشکیل رفتارهای اخلاقی مورد نیاز هستند، منجر شود؛ به عبارت دیگر، مقاله به ادراکات اعتباری، به‌عنوان راهکاری برای حل چالش‌های اخلاقی در جوامع و فرهنگ‌ها پرداخته است.

**واژگان کلیدی:** ادراکات اعتباری، علامه طباطبایی، فلسفه‌ی اخلاق، ارزش‌های اخلاقی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹

\* نویسنده‌ی طرف مکاتبه:

حسین فصیحی

آدرس: قم، بلوار الغدیر، دانشگاه قم، دانشکده

الهیات، گروه فلسفه اخلاق

کد پستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۰۲۵۳۲۱۰۳۰۰۰

Email: [hoseinefasihi@gmail.com](mailto:hoseinefasihi@gmail.com)

## مقدمه

فلسفه اخلاق به عنوان یکی از جنبه‌های اساسی فلسفه، به تفحص مبانی، معیارها، و ارزش‌های اخلاقی می‌پردازد. در این حوزه، مفاهیمی چون خوب و بد، حق و باطل، عدالت و ستم، وظیفه و حق، مسئولیت و آزادی، تحلیل و تبیین می‌شوند. این مفاهیم در تعیین رفتارها و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی افراد و جوامع نقش بسیار حیاتی دارند. با این حال، مبانی و اعتبار این مفاهیم چیست؟ آیا این مفاهیم بر اساس حقایق ثابت و واقعی هستند یا از طریق توافقات و قراردادهای اجتماعی شکل می‌گیرند؟ این پرسش، یکی از مسائل چالش‌برانگیز و پیچیده در حوزه فلسفه اخلاق محسوب می‌شود و در بسیاری از نظریه‌ها و مکتب‌های فلسفی مورد بحث و تأمل قرار گرفته است (۳).

علامه طباطبایی، یکی از علمای بزرگ فکری و فلسفی ایران، در دوران خود نظریات و آثار فراوانی را در حوزه‌های مختلف فلسفی ارائه داده است که از جمله آن‌ها می‌توان به هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، اخلاق و سیاست اشاره کرد. (۱) ایشان با استناد به نظریه وجود و اعتباریات، یک دیدگاه جامع و موثر در زمینه فلسفه اخلاق تدوین کرده‌اند. نظریات ایشان در خصوص ادراکات اعتباری، بخصوص در زمینه اخلاق، به تأکید بر این نکته پرداخته‌اند که اخلاق بر اساس این نوع ادراکات شکل می‌گیرد (۲).

بر اساس دیدگاه طباطبایی، ادراکات اعتباری از خارج حکایت نمی‌کنند؛ بلکه مقام آنها مقام جعل، آفرینش، قرارداد و فرض است. این ادراکات به‌منظور تأمین نیازهای انسانی و اجتماعی به وجود می‌آیند و ممکن است ثابت یا متغیر باشند.

## پیام‌های کلیدی

- اعتبار و ادراکات اعتباری در دیدگاه علامه طباطبایی به عنوان مفاهیم اساسی در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای انسانی تلقی می‌شوند و باید بر پایه ارزش‌های اخلاقی اصلی تشکیل شوند.
- ادراکات اعتباری، به عنوان ابزارهای شناختی، در تعیین اصول و ارزش‌های اخلاقی تأثیرگذار بوده و نیاز به استدلال عقلی و تجربی دینی و عرفانی دارند.
- تلفیق اعتبار با ارزش‌های اخلاقی می‌تواند به تقویت رفتارهای اخلاقی مسئولانه و سالم در جوامع کمک کند.
- اخلاق پزشکی می‌تواند با بهره‌گیری از نظریه ادراکات اعتباری، گزاره‌های اخلاقی خود را با دقت و صحت بیشتری تبیین و توجیه کند.

این نظریه معتقد است مفاهیمی چون حق، عدالت، مالکیت و دیگر اصول اخلاقی، نمونه‌هایی از ادراکات اعتباری هستند که بر اساس توافقات جمعی شکل گرفته‌اند و از نظر ایشان بر پایه واقعیت خارجی نیستند (۴).

اخلاق پزشکی نیز که شاخه‌ای از اخلاق است به بررسی اصول و ارزش‌های اخلاقی مربوط به امور پزشکی و روابط بین پزشکان و بیماران می‌پردازد. بنابراین، گزاره‌های اخلاق پزشکی

۴. ادراکات اعتباری چه تأثیری بر تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای اخلاقی افراد و جوامع دارند؟

۵. آیا می‌توان بر اساس نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی راهکاری برای ارتقاء و بهبود تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای اخلاقی افراد و جوامع ارائه داد؟

۶. آیا این نظریه می‌تواند به گسترش و ترویج اخلاق در جامعه کمک کند و از ارزش‌ها و اصول اخلاقی بهره‌وری بالاتری کسب کند؟

این سوالات می‌توانند مباحث مهم و کلیدی را در حوزه نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی مورد بررسی قرار دهند و به تفکر عمیق‌تر و تأمل بیشتر در این زمینه ارتقا بخشند.

### روش کار

هدف این تحقیق، بررسی و تحلیل نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی در زمینه فلسفه اخلاق است. به منظور دستیابی به این هدف، از رویکرد تحلیلی در زمینه فلسفی بر مبنای تجزیه و تحلیل مفاهیم و دیدگاه‌های فلسفی با استفاده از منطق و استدلال بهره گرفته شده است. در این تحقیق، ابتدا مفهوم اعتبار و ادراکات اعتباری مورد بررسی قرار گرفته و سپس برای تبیین و توجیه با استناد به کتب و مقالات مرتبط با نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، از روش تحلیل محتوا و تفسیری برای شناسایی و تحلیل مفاهیم بهره برده است. در نهایت، یافته‌ها و نتایج تحقیق در زمینه مفهوم اعتبار و ادراکات اعتباری و نقش و تأثیر آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای اخلاقی افراد و جوامع ارائه شده است.

نوعی گزاره‌های اعتباری هستند که بر اساس ادراکات اعتباری انسان تشکیل شده‌اند. گزاره‌های اخلاق پزشکی عدم واقع‌نمایی دارند. این به این معناست که این گزاره‌ها نماینده‌ای از واقعیت خارجی نیستند، بلکه بر اساس ادراکات اعتباری انسان تشکیل شده‌اند این گزاره‌ها نه تنها بیانگر ارزش‌ها و اصول اخلاقی هستند، بلکه همچنین معیارهایی برای ارزیابی و اصلاح رفتارهای پزشکان و بیماران ارائه می‌دهند. نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی می‌تواند تأثیر عملی و کاربردی در اخلاق پزشکی داشته باشد. این نظریه می‌تواند پزشکان و بیماران را در شناخت و اجرای بهتر اصول و معیارهای اخلاقی راهنمایی کند. برای نمونه، احترام به حریم خصوصی بیماران یکی از اصول اخلاق پزشکی است که بر مبنای ادراکات اعتباری تعریف شده است یا در انجام عمل‌های جراحی مربوط به تغییر جنسیت و آزمایشات بالینی بر روی افراد، ملاحظه ادراکات اعتباری می‌تواند در حل مسائل اخلاقی ناشی از آن‌ها مؤثر باشد. مقاله حاضر با هدف بررسی و تحلیل نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی و تأثیر آن بر تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای اخلاقی افراد و جوامع نوشته شده است. این مقاله تلاش می‌کند تا با مطرح کردن سوالاتی، دیدگاه علامه طباطبایی را در زمینه فلسفه اخلاق به نحو دقیق‌تری بررسی کرده و به درک عمیق‌تری از این نظریه کمک کند. سوالات مطرح شده در این مقاله شامل موارد زیر می‌شوند:

۱. ادراکات اعتباری چیست و چه ویژگی‌هایی دارند؟
۲. بر چه مبنایی علامه طباطبایی این نظریه را مطرح کرده و چه استدلال‌هایی برای آن ارائه کرده است؟
۳. ادراکات اعتباری چه نقشی در تشخیص و تعیین ارزش‌ها و اصول اخلاقی دارند؟

## بحث و جمع‌بندی

### مفهوم ادراکات اعتباری

ادراکات اعتباری در مقابل ادراکات حقیقی قرار دارد و به منظور تعریفی روشن از ادراکات اعتباری ابتدا ادراکات حقیقی تعریف می‌شود.

ادراکات حقیقی ادراکاتی هستند که نتیجه کشف و درک واقعیت‌ها بوده و وابسته به زمان و مکان نیستند (۱). به عنوان مثال مشاهده آفتاب در طول روز یک ادراک حقیقی است. یعنی وقتی فردی به نور و گرمای آفتاب پی ببرد و این واقعیت را درک کند، یک ادراک حقیقی دارد یا وقتی شخصی سیبی را می‌بیند، لمس می‌کند و طعم آن را می‌چشد واجد یک ادراک حقیقی است. همچنین دانشمند یا دانشجویی که با استفاده از میکروسکوپ به طور مستقیم با جزئیات واقعی و بدون واسطه اشیاء کوچک مانند سلول‌ها یا باکتری‌ها آشنا می‌شود، در او ادراکات حقیقی شکل می‌گیرد. در علوم فیزیک و شیمی نیز از همین نوع تجارب وجود دارد که منجر به ادراکات حقیقی می‌شود. در علوم فلسفی و منطقی نیز ادراکات حقیقی شکل می‌گیرد. برای مثال، زمانی که فردی با استفاده از عقل خود یک مسئله منطقی را تجزیه و تحلیل می‌کند و به نتیجه‌ای منطقی می‌رسد، این تجربه نیز ادراکی حقیقی از استدلال منطقی و عقلانی است. ویژگی همه این ادراکات این است که وابسته به زمان و مکان خاصی نیستند و بر پایه واقعیت و حقایق مشاهده شده توسط قوای حسی و عقلی انسان شکل می‌گیرند.

با روشن شدن ادراکات حقیقی می‌توان مفهوم مقابل آن یعنی ادراکات اعتباری را تعریف کرد. بنابراین ادراکات اعتباری آن دسته از ادراکاتی هستند که ذهن به طور قراردادی آنها را

ایجاد می‌کند؛ از این رو وابسته به ذهن بوده و در عالم خارج از ذهن مصداق ندارند. مفاهیمی مانند عدالت، حقوق، مالکیت و ارزش‌های اخلاقی، نمونه‌هایی از ادراکات اعتباری هستند که افراد، با توافق، آنها را پدید آورده‌اند.

با تعریف مذکور مشخص می‌شود بسیاری از حوزه‌های علمی، از جمله فقه، اصول، ادبیات، لغت و حتی اخلاق، در واقعیت خود مفهوم‌های اعتباری را ایجاد می‌کنند و تنها در سیاق عمل و اجتماع واقعیت پیدا می‌کنند (۲). و بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی، همه گزاره‌های عقل عملی به عنوان نوعی ادراک اعتباری در نظر گرفته می‌شوند و واقعیت مستقلی ندارند؛ بلکه صرفاً مقرراتی اعتباری و بدون واقعیت حقیقی هستند که برای تضمین زندگی اجتماعی ایجاد شده‌اند (۳).

می‌توان گفت ادراکات اعتباری به معنای تشخیص و ارزیابی اعتبار و ارزش‌هایی است که توسط افراد یا جوامع قبول و تحسین می‌شوند. این ادراکات توانایی تعیین میزان ارزش و قابلیت یک عمل یا یک ویژگی را برای فرد یا جامعه فراهم می‌کنند (۴). علامه طباطبایی در طول زندگی و تلاش‌های فکری خود، به بررسی و تحلیل ادراکات اعتباری پرداخته و نظریه‌ها و مفاهیمی در این زمینه ارائه نموده است.

برای درک بهتر مفهوم ادراکات اعتباری، نیاز به بررسی مفهوم اعتبار و ارزش است. اولین مفهوم مرتبط با ادراکات اعتباری، مفهوم اعتبار است. در حوزه اخلاق، اعتبار به میزانی اشاره دارد که افراد یا جامعه به یک مورد ارزش می‌دهند و آن را قابل قبول و تحسین می‌دانند. اعتبار به میزان قابل اعتماد بودن و ارزشمند بودن یک شیء یا فرد اشاره دارد (۵). در حوزه اخلاق، اعتبار به میزان قبول و تحسین ارزش‌ها و اصول اخلاقی توسط جامعه یا فرد وابسته است (۶). به عبارت دیگر،

آن ارجاع دهد. به عنوان مثال، مفهوم «آمار توصیفی» یک مفهوم توصیفی است که برای بیان روش تحلیل و بررسی داده‌ها استفاده می‌شود. این مفهوم خودش نمایانگر وجود یا صفات یک چیز خارجی نیست، بلکه برای نامگذاری یک مفهوم دیگر، یعنی «آمار»، به کار می‌رود.

۲. اعتبار در مقابل اصالت، به این معنی که در اینجا اصالت به معنای منشاء اثر بودن است و اعتباری در مقابل آن و به مثابه چیزی است که منشاء اثر نیست. به عنوان مثال نقاشی را در نظر بگیرید که تابلوی زیبایی خلق کرده است. در این حالت، نقاش مبدأ اثر یا اصیل است، چون تابلوی زیبا محصول هنر و استعداد اوست. ولی اگر یک نفر دیگر از این تابلو عکس بگیرد و آن را به نام خودش نشان دهد، اعتباری محسوب می‌شود، چون تابلوی زیبا ثمره کار و زحمت او نیست، بلکه تنها یک رونوشت از آن را دارد.

۳. اعتباری در مقابل اصالت در این معنا هم به کار می‌رود که اعتباری چیزی است که وجود مستقل ندارد. به عنوان مثال نویسنده‌ای را در نظر آورید که کتابی نوشته است. نویسنده مذکور مبدأ اثر یا اصیل است، چون کتاب محصول توانمندی و خلاقیت اوست. ولی اگر شخص دیگری از این کتاب خلاصه‌ای تهیه کند و به نام خودش منتشر کند، اعتباری است، چون کتاب نتیجه وجود و زحمت او نیست، بلکه فقط مشابهی از آن را دارد.

۴. اعتباری در اصطلاحی دیگر چیزی است که فقط در ظرف عمل تحقق دارد.

در توضیح این اصطلاح فرض کنید قانونگذار، قانونی را تصویب کند. در این صورت، قانونگذار اصیل است، چون قانون نتیجه اختیار و قدرت اوست و قانونی که تصویب شده امری

اعتبار می‌تواند بر مبنای ارزش‌ها و اصول اخلاقی برای تعیین میزان صحت و قابلیت یک عمل یا ویژگی استفاده شود. به عنوان مثال مفاهیمی مانند شرف، آبرو و احترام اجتماعی از ادراکات اعتباری هستند که بر پایه هنجارها و ارزش‌های پذیرفته‌شده در جوامع شکل گرفته‌اند. همچنین اصطلاحاتی مانند رئیس جمهور، نخست‌وزیر، نماینده مجلس و ... در حکومت‌ها از جمله ادراکات اعتباری‌اند که به صورت قراردادی تعریف می‌شوند. همینطور مفاهیمی مثل ازدواج، طلاق، سرپرستی فرزند و ... در حوزه خانواده نیز از ادراکات اعتباری به‌شمار می‌روند و عناوین و القاب علمی و دانشگاهی مانند استاد، دانشیار، استادیار و ... نمونه دیگری از این ادراکات هستند. لازم به یادآوری است مفاهیمی که به عنوان مثال به آن اشاره شد هیچ‌یک مصداق عینی و حقیقی ندارند و تنها در ظرف ذهن تحقق دارند.

علامه طباطبایی در بررسی ادراکات اعتباری، به مفاهیم اصلی اخلاقیات عملی و ارزش‌های اخلاقی توجه ویژه‌ای داشته است. اخلاقیات عملی به مطالعه اصول و قواعد عملی و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در زندگی روزمره افراد می‌پردازد. برای علامه طباطبایی، ارزش‌ها و اصول اخلاقی در ادراکات اعتباری نقش بسیار مهمی دارند.

مفهوم اعتبار در گستره فلسفه در اصطلاحات متعدد و مختلفی به کار می‌رود (۷). که می‌توان به اختصار به صورت زیر آن‌ها را برشمرد:

۱. به عنوان یک مفهوم توصیفی برای وصف مفهوم، که در این صورت در مقابل مفاهیم حقیقی قرار می‌گیرد. مفهوم توصیفی مفهومی است که برای توضیح و نامگذاری یک مفهوم دیگر به کار می‌رود، بدون اینکه به حقیقت خارجی

اعتباری است که بنا به نیازها و مصالح جامعه تحقق یافته است. حال اگر شهروندی از این قانون پیروی کند و آن را به عنوان معیار رفتار خود قبول کند قانون اعتباری مذکور در ظرف عمل او تحقق پیدا می‌کند.

به طور کلی می‌توان گفت علوم اعتباری رابطه میان انسان و عمل اوست (۸). ذهن انسان ادراکات اعتباری را برای رفع و طرد نیازهای مهم و اساسی خود فرض می‌کند. یعنی انسان خودش این نوع از ادراکات را به وجود می‌آورد. معیار اعتباری بودن نیز وابستگی آن ادراک به قوای فعاله انسان است به طوری که بتوان نسبت «باید» را در آن فرض کرد. وجود این ادراکات نه در عالم خارج که در عالم درون و ذهن انسان است (۹). بنابراین منظور از اعتباری در نظریه ادراکات اعتباری، اصطلاح چهارم از معانی مذکور است.

مفهوم دیگری که با ادراکات اعتباری مرتبط است، مفهوم ارزش است. ارزش به معنای میزان اهمیت و ارتباطی است که افراد یا جامعه به یک چیز یا یک اقدام اخلاقی می‌دهند. ادراکات اعتباری توانایی تعیین میزان ارزش و قابلیت یک عمل یا یک ویژگی را برای فرد یا جامعه فراهم می‌کنند. به عبارت دیگر ادراکات اعتباری تعیین می‌کنند که چه ارزش‌هایی در جامعه قابل تحسین و قبول است.

در ادراکات اعتباری، نقش مهمی برای ارزش‌های اخلاقی در نظر گرفته می‌شود. ارزش‌های اخلاقی نشان‌دهنده اصول و ایده‌هایی است که افراد و جامعه بر آنها تمرکز می‌کنند و آنها را به عنوان امور ارزشمند و مورد تحسین در نظر می‌گیرند. ادراکات اعتباری توانایی تعیین میزان ارزش یک عمل اخلاقی را برای فرد یا جامعه فراهم می‌کند و به آن ارزش اخلاقی نسبت می‌دهند بنابراین ادراکات اعتباری نقش مهمی در

تشکیل ارزش‌های اخلاقی ایفا می‌کنند. به عبارت دیگر می‌توان گفت از نظر علامه طباطبائی ارزش خودش یکی از ادراکات اعتباری است که برای رفع احتیاجات حیاتی انسان به وجود می‌آید. وی معتقد است ارزش‌ها نسبی و متغیر هستند و با تغییر احتیاجات و شرایط انسان تغییر می‌کنند (۴).

بنابراین، ادراکات اعتباری به عنوان یک سازوکار ذهنی پیچیده عمل کرده و قادر به شناسایی، تفسیر، و ارزیابی ارزش‌های اخلاقی براساس نظام‌های معنایی موجود در فرهنگ و جامعه است. این ارزش‌ها ممکن است در قالب قوانین، مقررات، ایدئولوژی‌ها، سنت‌ها و اعتقادات نهادینه شوند.

#### مبانی فلسفی علامه طباطبائی در حوزه اخلاق

##### الف - نظریه وجود

یکی از مبانی اصلی فلسفی در دیدگاه علامه طباطبائی، نظریه وجود است. وی با تکیه بر ارائه استدلال‌های فلسفی و عرفانی، وجود را به عنوان یک واقعیت مستقل و اصلی می‌پذیرد. ایشان معتقد است که وجود بر اساس ذات و صفات خودش مستقل است و هیچ موجودی قادر به آفرینش و وجود خود نیست. این دیدگاه در تحلیل اخلاقی نقش مهمی در تعیین ارزش‌ها و اصول اخلاقی ایفا می‌کند (۱۰). علامه، با توجه به نظریه وجود، انسان را به عنوان یک موجود متفاوت و ممتاز از سایر موجودات می‌شناسد. وی می‌گوید انسان، دارای دو جنبه است: جنبه مادی و جنبه معنوی. جنبه مادی انسان، مربوط به بدن و حواس او بوده که از عالم طبیعت و ماده مشتق شده است. جنبه معنوی انسان، مربوط به روح و عقل او است که از عالم معنوی و وجودی مشتق شده است. انسان، با توجه به جنبه معنوی خود، قادر به انجام اعمال اختیاری و اخلاقی

از قوای نفس است که امر حرکت را برعهده دارد. به عبارت دیگر، ما فعل را پیوسته ملایم و سازگار با قوه فعّاله می‌پنداریم و ترک را با عدم تطابق و تضاد با قوه فعّاله درک می‌کنیم. از این رو، خوبی و بدی به عنوان دو ویژگی اعتباری در نظر گرفته می‌شوند که نقش مهمی در تشکیل اخلاق و انتخاب‌های انسان ایفا می‌کنند (۱).

به طور خلاصه، مفهوم‌های خوبی و بدی در مفهوم اخلاقی به ویژگی‌هایی اشاره دارند که توسط باورهای انسان در مورد تطابق یا عدم تطابق با معیارها و قوانین مشخصی تعیین می‌شوند. این دو ویژگی به عنوان صفات اعتباری در تحلیل رفتارها و اعمال انسانی بسیار مهم هستند.

#### ج - ارتباط معرفت و عمل

علامه طباطبایی به معنایی عمیق‌تر از تجربه و دانش، بر ضرورت توسعه توانایی‌های عقلی و شناختی در انسان تأکید می‌کند. او معتقد است اگر فرد توانایی بهره‌برداری از توانمندی‌های ذهنی و شناختی خود را نداشته باشد، امکان تفکر و تصمیم‌گیری اخلاقی درستی نیز برای او وجود نخواهد داشت. از این رو، طباطبایی به تربیت و توسعه این توانمندی‌ها در افراد توجه ویژه‌ای دارد (۱۲).

طبق دیدگاه علامه طباطبایی، افزایش معرفت و آگاهی در انسان می‌تواند بهبودی ملموس در رفتار و اخلاق او ایجاد کند. این آگاهی نه تنها به فرد کمک می‌کند تا عملکرد خود را بهبود بخشد بلکه در تعامل با دیگران نیز می‌تواند به رفتارهای اخلاقی مؤثرتری منجر شود. از این رو، تربیت و آموزش به عنوان وسیله‌ای برای افزایش آگاهی و معرفت اخلاقی انسان‌ها در دیدگاه علامه طباطبایی از اهمیت بسیاری برخوردار است.

است. علامه، اعمال اختیاری و اخلاقی را به دو نوع تقسیم می‌کند: اعمال اختیاری و اخلاقی صالح و اعمال اختیاری و اخلاقی فاسد. اعمال اختیاری و اخلاقی صالح، اعمالی هستند که با حقیقت و عدالت سازگار هستند و موجب کمال و سعادت انسان می‌شوند. اعمال اختیاری و اخلاقی فاسد، اعمالی هستند که با حقیقت و عدالت مغایرت داشته و موجب نقص و شقاوت انسان می‌شوند (۲۹).

#### ب - اصالت اخلاق

علامه طباطبایی به اصالت اخلاقی باور دارد و معتقد است اخلاقیات از طریق استدلال‌های عقلی و عرفانی قابل تشخیص و تعیین است. وی معتقد است که اخلاق بر اساس حقایق واقعی و اصول بنیادینی مانند منافع مشترک، عدالت و خوبی استوار است. از این رو، ایشان بر اهمیت استدلال‌های عقلی و عرفانی در تشخیص اصول و ارزش‌های اخلاقی تأکید می‌کند (۱۱). در تجزیه و تحلیل خصیصه‌های مرتبط با طبیعت و نیاز به ارزش‌گذاری و ارزیابی رفتارها و اعمال انسانی، مفهوم خوبی و بدی به عنوان دو ویژگی اساسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. این دو ویژگی بیشتر به میزان تطابق یا عدم تطابق با معیارها و قوانین اختصاصی قوه مدرکه مرتبط هستند. قوه مدرکه در اصطلاح فلسفه یکی از قوای نفس است که امر ادراک را عهده دار است. این قوه به دو دسته باطنی و ظاهری تقسیم می‌شود. قوای ظاهری شامل حواس پنج‌گانه بوده که ادراک محسوسات را انجام می‌دهند. قوای باطنی شامل حس مشترک، خیال، وهم و عقل هستند که ادراک معانی را انجام می‌دهند. به طور دقیق‌تر، هر عملی که انجام می‌دهیم، باور داریم که به اعتبار قوه فعّاله و متناسب با آن عمل انجام می‌شود. قوه فعّاله نیز یکی

بر این اساس دیدگاه علامه طباطبایی نشان می‌دهد که آگاهی و معرفت نه تنها نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتار و اخلاق انسان‌ها دارند بلکه از طریق تربیت و توسعه این موارد می‌توان بهبود اخلاق و رفتار اجتماعی افراد و جامعه را نیز تحقق داد. این دیدگاه به عنوان یک پایه نظری مهم در فلسفه اخلاق و تربیت اخلاقی تلقی می‌شود و از آنجا که به عنوان منبع اصلی این مفهوم به نام علامه طباطبایی اشاره شده است، در مطالعات اخلاقی و تربیتی به وفور مورد توجه قرار گرفته است (۱۳).

#### د - ارزش‌های اخلاقی

در نظریه ادراکات اعتباری، مفاهیم ارزشی مانند «خوب» و «بد» و همچنین «باید» و «نباید» به منظور تأمین نیازهای انسان اعتبار یافته و مورد ارزش‌گذاری قرار می‌گیرند (۱۴). منشاء این مفاهیم ارزشی به دلیل نداشتن منشأ خارج از ذهن، به احساساتی بازمی‌گردد که از تصور عمل و اثرات آن ناشی می‌شود و به عبارت دقیق‌تر، چنین مفاهیمی خارج از ذهن انسان وجود ندارد. از این رو براساس نظریه ادراکات اعتباری، گزاره‌های ارزشی را نمی‌توان با استدلال، منطقی و اثبات نمود (۱۴). این گزاره‌ها جایگاهی به جز در ذهن انسان ندارند و نمی‌توان آن‌ها را به واقعیت خارجی نسبت داد (۱۵). ارتباط این گزاره‌ها با موضوع و محمول، وضعیت‌های قراردادی، فرضی و اعتباری است (۱۴). از این رو، این گزاره‌ها قابلیت صدق و کذب‌پذیری ندارند (۱۶). باید توجه داشت که این عبارت، با عبارتی که کمی پیش‌تر ذیل عنوان اصالت اخلاق مطرح شد، مغایرت ندارد. ایشان در آن عبارت، از اصالت اخلاقی صحبت می‌کنند که به معنای این است که اخلاقیات، بر اساس حقایق واقعی و اصول بنیادینی مانند منافع مشترک، عدالت و خوبی استوار

است. ایشان معتقدند که این ارزش‌ها و اصول، از طریق استدلال‌های عقلی و عرفانی قابل تشخیص و تعیین هستند. اما در عبارت اخیر، بحث از تفکیک اخلاق از احساسات است. از نظر علامه احساسات، از جنس ادراکات حسی هستند که برای تأمین نیازهای فردی و طبیعی انسان به وجود می‌آیند. ایشان معتقدند احساسات، بر خلاف اخلاقیات، دارای معنای ثابت و مشخص هستند و با تغییر شرایط و احتیاجات انسان تغییر نمی‌کنند. از این رو احساسات را می‌توان با استدلال، منطقی و اثبات نمود، ولی باید با توجه به ارزش‌های اصلی و اصول بنیادینی مانند حقیقت و عدالت مورد ارزیابی قرار گیرند.

در میان فضایل ارزشمند اخلاقی علامه طباطبایی به تعدادی از آن‌ها اهمیت ویژه می‌دهد. عدالت، برابری، صداقت، بخشش و ایثار از آن جمله است و براساس دیدگاه طباطبایی، این ارزش‌ها از اصول بنیادین در اخلاق شناخته شده و مورد تحسین و قبول جامعه قرار می‌گیرند (۱۷).

#### تحلیل ادراکات اعتباری علامه طباطبایی

##### الف - اعتبار و مبانی فلسفی

اعتبار در دیدگاه طباطبایی به عنوان مفهومی بسیار مهم در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای انسان در حوزه اخلاق معرفی می‌شود. با توجه به دیدگاه ایشان، اعتبار باید بر پایه ارزش‌های اصلی و اصول بنیادینی مانند حقیقت و عدالت ایجاد شود. او معتقد است اعتبار بدون این ارزش‌ها نمی‌تواند به خوبی استوار باشد (۱۸). این به این معناست که افراد و جوامع باید ارزش‌های اخلاقی را به عنوان معیارهای اصلی اعتبار خود قرار دهند. علاوه بر این طباطبایی به تحلیل ادراکات اعتباری نیز توجه دارد. او معتقد است افراد باید توانایی تشخیص ارزش‌ها و اصول اخلاقی

را داشته باشند که از طریق استدلال عقلی و تجربه‌های دینی و عرفانی به دست می‌آید (۱۱). بنابراین به طور خلاصه، علامه طباطبایی به اعتبار به عنوان یک مفهوم اصلی و بنیادی در اخلاق تأکید دارد و از اهمیت آن در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای انسانی خبر می‌دهد. او اعتقاد دارد اعتبار باید بر پایه ارزش‌ها و اصول اخلاقی تأسیس شده و توسط استدلال عقلی و تجربه‌های دینی تعیین شود (۱۹). این دیدگاه باعث می‌شود اخلاق در زندگی انسان به عنوان یک سیستم اصولی و ارزشی باشد که به نحوه تحقق اعتبار در افراد و جوامع کمک می‌کند.

#### ب - مفهوم ادراک

همانطور که گذشت بر اساس دیدگاه طباطبایی، ادراک به عنوان یک ابزار شناختی برای درک و فهم واقعیت‌ها و ارزش‌ها در حوزه اخلاق مورد توجه قرار می‌گیرد. وی معتقد است ادراکات صحیح و درست می‌توانند مبنای تشخیص و تعیین اصول و ارزش‌های اخلاقی باشند. از این رو، طباطبایی به تحلیل ادراکات اعتباری در اخلاق توجه ویژه‌ای دارد.

ج - ادراک اعتباری و معیار صدق و کذب در مسائل اخلاقی  
 علامه طباطبایی در تحلیل ادراکات اعتباری، به بررسی این موضوع پرداخت که چگونه می‌توانیم در مسائل اخلاقی به ادراکات اعتباری دست یابیم. ایشان بر ادراکات اعتباری در مسائل اخلاقی و تشخیص ارزش‌ها و اصول، آن را مورد تأکید قرار می‌دهد و از آنجا که تشکیل ادراکات اعتباری تنها در ذهن انسان صورت می‌گیرد و تطابقی با دنیای بیرون از ذهن ندارد (۲۰). بنابراین ادراکات مذکور قابلیت صدق و کذب ندارند؛ اما با توجه به اینکه فاعل عمل، هدف خاصی را به عنوان منبع اعتبار خود در نظر می‌گیرد، با در نظر گرفتن آن هدف می‌توان

ادراکات اعتباری را به صدق و کذب متصف کرد و به معیاری جدید برای ارزیابی صدق و کذب ادراکات اعتباری دست یافت. یعنی اگر اعتبار ناشی از هدفی عقلانی بوده و کاربرد مفیدی داشته باشد، آن اعتبار به عنوان یک اعتبار مفید و موجه در نظر گرفته می‌شود؛ در غیر این صورت، اعتباری بی‌فایده و بی‌ارزش است. به عبارت دیگر، معیار برای صدق و کذب ادراکات اعتباری به تطابق و عدم تطابق اعتبار با هدف تعلق دارد (۲۱).

#### د - تأثیر ادراکات اعتباری در رفتار اخلاقی

براساس آراء طباطبایی، ادراکات اعتباری تأثیر مستقیمی بر رفتار اخلاقی فرد دارند. وی معتقد است ادراک صحیح و درست از ارزش‌ها و اصول اخلاقی، فرد را به رفتارهای خوب و اخلاقی سوق می‌دهد. از این رو، طباطبایی به اهمیت ادراکات اعتباری در شکل‌گیری رفتار اخلاقی تأکید می‌کند. اراده همواره مبتنی بر دانش و آگاهی انسان است و تنها زمانی انسان تصمیم به انجام یک عمل می‌گیرد که کمالی را در آن تشخیص دهد. به عبارت دیگر، اراده انسان همراه با دانش و شناخت دقیق است (۲۲). معرفت یا ادراک شرط لازم برای عمل است اما کافی نیست (۲۳). یعنی انسان برای انجام یک عمل، باید از آن عمل آگاهی داشته و آن را شناخته باشد، اما این دانش و معرفت به تنهایی نمی‌تواند انسان را به عمل برساند. بلکه انسان باید از قوه اراده خود بهره‌گیرد و بر اساس ارزش‌ها و اهداف خود، عمل را انتخاب و اجرا کند. این انتخاب ممکن است با شهوت، غضب، ترس، عادت و غیره مغایرت داشته باشد که انسان باید با آن‌ها مقابله کند.

می‌توان گفت هوای نفس خود یکی از ادراکات اعتباری در انسان است که برای تأمین نیازهای فردی و طبیعی در انسان به

### نتیجه‌گیری

در تحلیل ادراکات اعتباری علامه طباطبایی در زمینه اخلاق، معلوم شد که مفهوم اعتبار در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای انسانی نقش مهمی دارد و باید بر اساس ارزش‌های اخلاقی بنیادین چون حقیقت و عدالت بنا شود. ادراکات اعتباری، به عنوان ابزارهای شناختی در تعیین اصول و ارزش‌های اخلاقی مؤثر هستند و نیازمند تأیید استدلال عقلی، تجربی، دینی و عرفانی هستند. از دیدگاه علامه طباطبایی، اعتبار و ادراکات اعتباری، معرفت اخلاقی انسان و رفتارهای اخلاقی او را مشخص می‌کنند. بنابراین، اعتبار و ادراکات اعتباری باید با دقت و آگاهی شکل گیرند و مبنای ارزیابی اعمال اخلاقی انسان‌ها باشند. از آنجایی که اراده، ایمان، و تقوا نیز نقش مهمی در انتخاب رفتارهای اخلاقی ایفا می‌کنند، می‌توان به این مفاهیم اهمیت بخشید و تأکید کرد که اعتبارها و ادراکات اعتباری باید با این عوامل در هماهنگی باشند. از این رو، آگاهی از ادراکات اعتباری و تأمین اصول اخلاقی قوی می‌تواند به رفتارهای اخلاقی سالم و مسئولانه کمک کند. بنابراین در این راستا موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. آموزش ارزش‌های اخلاقی: یکی از راه‌های مهم برای رفع چالش‌های اخلاقی ارتقاء آگاهی افراد از ارزش‌ها و اصول اخلاقی است. باید تلاش شود تا افراد نسبت به ارزش‌ها و اصول اخلاقی آگاه شوند و بتوانند این ارزش‌ها را در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای خود اعمال کنند. برنامه‌های آموزشی در این زمینه برای جامعه و مخصوصاً نسل جوان تدوین و اجرا شود.
۲. ترویج اعتباریت بر پایه اصول اخلاقی: اعتبار باید بر پایه

وجود می‌آید. هوای نفس همواره انسان را به سمت انجام آنچه که می‌خواهد و قابلیت انجام آن را دارد، ترغیب می‌کند، بدون توجه به اینکه آیا این کنش مجاز یا غیرمجاز، عادلانه، حق یا درست یا نادرست است. اما مهمترین مانع از انحراف اخلاقی، ایمان درونی انسان است (۲۴). منطق مؤمن، منطق عقل اوست، وقتی ایمان به خدا وجود دارد، انسان را به انجام اعمال صالح و تجربه ویژگی‌های اخلاقی هدایت می‌کند و او را از تأثیر انگیزه‌های نادرست و اعمال شریرانه دور می‌کند (۲۵). شکاف بین نظر و عمل ناشی از ضعف اراده و مقاومت نفس در مقابل خواسته‌های نفسانی است. ایمان و تقوا می‌توانند اراده اخلاقی را تقویت کرده و این شکاف را از میان بردارد (۲۶).

از آنجایی که انسان برای تحقق اهداف خود اعمالی انجام می‌دهد که با نیازها و اهداف او سازگار باشند. اعتبارها، وسیله‌ای برای برقراری ارتباط انسان با دنیای مادی و واقعی هستند و همچنین با نظام معرفتی و مابعدالطبیعی او مرتبط هستند. شناخت این واقعیت می‌تواند مانع خیال‌پردازی در این علوم شود و از افراط در نگرش‌ها نیز پیشگیری کند.

با توجه به موارد مذکور در تحلیل ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، می‌توان نتیجه گرفت که اعتبار و ادراکات اعتباری بر اساس استدلال‌های عقلی و عرفانی قابل تشخیص و تعیین هستند. این ادراکات اعتباری تأثیر مستقیمی بر رفتار اخلاقی فرد دارند و به شکل‌گیری ارزش‌ها و اصول اخلاقی کمک می‌کنند. براساس آراء طباطبایی، ادراکات اعتباری باید بر منابع معرفتی و ارزشی قوی تأکید کنند. از این رو، توجه به این ادراکات اعتباری و تحلیل آنها در حوزه اخلاق و ارتقاء رفتارهای اخلاقی بسیار حائز اهمیت است.

۴. تفکر اخلاقی: تفکر اخلاقی و تعامل با متون و فلسفه‌های اخلاقی می‌تواند به فهم عمیق‌تری از مفاهیم اخلاقی و اعتباریت منجر شود. ترویج مطالعه و تفکر اخلاقی در جامعه می‌تواند به رفع چالش‌های اخلاقی کمک کند.

۵. توسعه محیط‌های اخلاقی: ایجاد و ارتقاء محیط‌های اجتماعی و سازمانی که ارزش‌های اخلاقی را ترویج کند، به تقویت آن کمک می‌کند. سازمان‌ها و اجتماعات باید برای ارتقاء ارزش‌های اخلاقی در ساختارهای خود تلاش کنند.

اصول و ارزش‌های اخلاقی تأسیس شود. این به این معناست که تصمیم‌گیری‌ها و رفتارها باید با توجه به حقیقت و عدالت انجام شود. ترویج اصول اخلاقی در تصمیم‌گیری‌ها و ساختارهای اجتماعی به افراد کمک خواهد کرد تا اعتباریت بر پایه ارزش‌های اخلاقی تقویت شود.

۳. تلفیق علم و ایمان: اعتقادات دینی و ایمان به اصول اخلاقی می‌تواند به تقویت اعتباریت کمک کند. بسیاری از ارزش‌های اخلاقی در ادیان و به خصوص دین اسلام و فلسفه‌های ادیان و حینانی وجود دارد و ترکیب و هم‌آیی علم و ایمان به افراد کمک می‌کند تا ارزش‌ها و اصول اخلاقی را در زندگی خود به کار گیرند.

## منابع

1. Tabatabai SMH. Principles of Philosophy and the Method of Realism. Tehran: Sadra Publications; 1387.
2. Kamali MM, Akbarian R. Epistemology of Ethical Propositions based on Allameh Tabatabai's Theory of "Idrakat I'tibari". Philosophy and Kalam. 2015;48: 120-99(1).
3. Tabatabai SMH. Tafsir al-Mizan. Qom, Iran: Jam'iyat al-Mudarrisin; 1374. 120 p.
4. Zamani M. John Rawls's Constructivism & the Theory of Constructional Perceptions. Metaphysics. 2010;1(3):87-100.
5. Hoshangi H, Pakatchi A. Reconstruction of the conventionals of Allameh Tabataba'i theory based upon Umwelt theory. Wisdom And Philosophy. 2016;12(45):47-64.
6. Shomali MA. Ethics and Philosophy of Ethics: A Reflection on Different Spheres of Ethical Studies. Journal of Ethical knowledge. 2010;1-7(3).
7. Norouzi A, Shiravand M. Realism in the System of Moral Knowledge of Allameh Tabataba'i. Journal of Hekmat e Mo'aser. 2018;9(26):85-110.
8. Aram A. The Relationship of Law and Ethics According to Tabatabaei. Metaphysic. 2021;13(1):37-49.
9. Jafari Valani AA. Allāme Tabātabā'i's Mental Understandings According to Mutahhari. Andisheh Allameh. 2015;2(2):73-98.
10. Shanazar DJ, Sadeghi A. The Ontological Foundation of Allameh Tabatabaei's View on. Metaphysic. 2009;1(1):99-120.
11. Esfahani mn. Moral foundations of Allameh Tabatabai. Quarterly Scientific Journal of Applied Ethics Studies. 2008;4(11):37-111.
12. Aghaei Z, Sharafi MR. Rational Training on the Basis of Anthropological and Epistemological Views of Allameh Tabatabaei. Scientific Journal of Islamic Education. 2020;28(46):77-102.
13. Kolbadi Nejad A, Ghadiri Javid L. Allameh Tabatabai's view about knowledge of the self and its relationship with ethics. Andisheh Allameh. 2017;3(5):129-50.
14. Motahhari M. Collected Works. Tenth ed. Tehran: Sadra Publications; 1383.
15. Motahhari M. Collected Works. 2nd ed. Tehran: Sadra Publications; 1384. 39 p.
16. Motahhari M. Collected Works. 4th ed. Tehran: Sadra Publications; 1388. 356 p.
17. Rennani SMS. Social Training and its Ethical Foundations in Quran from the Perspective of Allameh Tabatabaie. Journal of Scientific Journal of Applied Ethics Studies. 2014;3(12):235.
18. Ramazani A. The Theory of Exploitation and the Value Origin of Justice in the View of Allāmeḥ Ḍabāḏabāī (based on the interpretation of Shahid Ayatollah Muḏāhhari, Ayatollah Misbāḥ Yazdi, and Ayatollah Jawādi Amuli). Journal of Islamic government. 2014;18(3):161.
19. Ghafurnejad M. The Theory of Fitrah and Sociological & Epistemological Ideas of Allameh Tabatabaei. A Research Biannual Religious Anthropology. 2015;12(33):51-76.
20. Tabatabai SMH. Tafsir al-Mizan. Qom, Iran: Jam'iyat al-Mudarrisin; 1374. 171 p.
21. Kamali MM, Akbarian R. Epistemology of Ethical Propositions based on Allameh Tabatabai's Theory of "Idrakat I tibari". Philosophy & kalam. 2015;48(1):99-120.
22. Tabatabai MH. Nahayat al-Hikmah. 1st ed. Qom: Bustan Ketab; 1389.
23. Tabatabai MH. Hashiyat al-Kifayah. 1st ed. Qom: Bonyad-e Ilmi Farhangi Allameh Tabatabai. 190 p.
24. Tabatabai SMH. Tafsir al-Mizan. Qom, Iran: Jam'iyat al-Mudarrisin; 1374. 290 p.
25. Tabatabai SMH. Tafsir al-Mizan. Qom, Iran: Jam'iyat al-Mudarrisin; 1374. 8 p.
26. Vejdani F, Imani M, Akbarian R, Sadeqzadeh A. An analytical study on the gap between theory and action in Allamah Tabatabaei. Research Quarterly in Islamic Ethics. 2013;5(18):7

## ***Credibility and Ethical Principles in Allameh Tabatabai's Perspective: Foundations for Recognizing and Determining Values***

Hossein Fasihi<sup>\*1</sup>, Seyed Ahmad Fazeli<sup>2</sup>

1. PhD Student in Ethics Philosophy, University of Qom, Qom, Iran.

2. Associate Professor, Department of Ethics Philosophy, University of Qom, Qom, Iran.

**Received:** 31 October 2023

**Accepted:** 17 January 2024

**Published:** 28 February 2024

### **\*Corresponding Author**

**Hossein Fasihi**

**Address:** Qom, Al-Ghadir Boulevard,  
University of Qom, Faculty of Theology,  
Department of Ethics Philosophy.

**Postal Code :** 3716146611

**Tel:** 98 25 32 10 30 00

**Email:** [hoseinefasihi@gmail.com](mailto:hoseinefasihi@gmail.com)

### **Citation to this article:**

Fasihi H, Fazeli SA. Credibility and ethical principles in Allameh Tabatabai's perspective: foundations for recognizing and determining values. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2024; 16:Article number: 9.

### **Abstract**

This study analyzed the credibility perceptions from the perspective of Allameh Tabatabai, one of the prominent Iranian philosophers in the field of philosophy of ethics. Tabatabai emphasizes the significance of credibility based on fundamental values such as truth and justice, arguing that credibility should be rooted in these values. He also pays attention to the analysis of credibility perceptions and underscores their importance in human behaviors and decision-making. The study further delved into how individuals' credibility perceptions are formed and highlighted the significance of grounding these perceptions on rational arguments, as well as religious and mystical experiences. Credibility perceptions play a crucial role in shaping ethical values and principles and have a direct impact on human ethical behaviors. Moreover, Tabatabai emphasizes the importance of willpower, faith, and piety in shaping human ethical behaviors, explaining that, for individuals to achieve their goals, they must possess knowledge and awareness and make decisions to perform actions based on precise knowledge. These credibility perceptions not only play a vital role in human interaction with the material world but also contribute to the formation of their ethical cognition. Finally, the study demonstrated that analyzing credibility perceptions and focusing on ethical principles and values can contribute to the establishment of suitable ethical environments required for the formation of ethical behaviors. In other words, this study considered credibility perceptions as a solution to addressing ethical challenges in societies and cultures.

**Keywords:** Credibility Perceptions, Allameh Tabatabai, Philosophy of Ethics, Ethical Values.

